

УДК 347.95(477)

О.Г. КУЛИК, канд. юрид. наук, ст. наук.
співр., Державний науково-дослідний інститут
МВС України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Ключові слова: віктимологічне опитування на-
селення, репрезентативність, похибка вибірки,
анкета

У кримінології є загальновизнаним, що злочинність не достатньо досліджувати тільки на основі даних суцільних державних статистичних спостережень. Вони містять обмежений обсяг інформації, а рівень їх достовірності не завжди є високим. Компенсувати ці недоліки і отримати нову інформацію про окремі сторони та аспекти злочинності можна за рахунок здійснення цілеспрямованих вибірко-вих досліджень різної спрямованості.

Одним з видів такого вибіркового дослідження є опитування населення з метою виявлення осіб, які постраждали від злочинів або віктимологічне опитування. Такі опитування набули значного поширення в США, Великобританії та ряді інших країн. З 1989 р. періодично реалізуються міжнародні дослідження такого роду (UNICRI) [1, с.204–205].

В Україні опитування з метою виявлення жертв злочинів проводились В.О. Туляковим [2, с.211–247], авторським колективом Харківського національного університету внутрішніх справ [3, с.133–170]. З 1996 р. віктимологічні опитування жителів Луганська та Луганської області постійно проводяться лабораторією кафедри кримінології, конфліктології та соціології Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Є.А. Дідоренка [4]. З 1998 р. аналогічні опитування студентів м. Києва здійснюють співробітниками науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень ДНДІ МВС України під керівництвом автора [1, с.205–209].

Але незважаючи на значний досвід проведення віктимологічних опитувань, вони досі не стали предметом серйозного теоретичного аналізу у вітчизняній кримінології. У наведених роботах в основному розглядаються результати опитувань, тоді як питання кримінологічного змісту та значення цих даних, оптимальної методики проведення віктимологічних опитувань населення в масштабах країни досі залишаються поза увагою. Тому метою даної статті є визначення кримінологічного змісту та значення даних віктимологічного опитування, розроблення методичних та організаційних засад проведення всеукраїнського віктимологічного моніторингового опитування населення.

Узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду проведення віктимологічних опитувань населення дозволяє сформулювати наступні висновки та пропозиції.

Дані віктимологічного опитування являють собою одне з джерел інформації, що характеризує рівень безпеки в країні та окремих її регіонах. Віктимологічне опитування дає можливість отримати якісно нову інформацію про стан злочинності. Результати таких опитувань дозволяють визначити рівень суб'єктивної віктимізації населення країни, який впливає на оцінку ним стану правопорядку в державі та діяльності правоохоронних органів щодо його забезпечення. Ці дані містять більш повну інформацію про вчинення в країні злочинів певних видів, оскільки під час їх проведення про вчинення щодо них злочинів повідомляє більшість осіб, які не подавали відповідної заяви до міліції.

При оцінці даних зазначених опитувань слід мати на увазі, що твердження особи про вчинення або не вчинення щодо неї злочину має суб'єктивний характер, не підтверджується іншими даними та не перевіряється правоохоронними або іншими органами та організаціями. Отже, частина таких тверджень можуть бути хибними, що необхідно обов'язково враховувати при їх використанні в процесі аналізу криміногенної ситуації.

Зіставлення опитувальних даних з даними державної статистики злочинності можливо

лише після накопичення репрезентативного інформаційного масиву за декілька років і тільки за окремими видами злочинів.

Віктимологічне опитування доцільно здійснювати при обов'язковому дотриманні вимог репрезентативності зібраних даних, тобто здійснення відбору респондентів (формування вибірки) у такій кількості і таким чином, щоб отримані результати можна було б вважати такими, що є характерними для всього населення України у віці 16 років і старше (генеральна сукупність). Зазначені вікові межі для опитаних відповідають міжнародним соціологічним дослідженням, зокрема UNICRI, і є найбільш прийнятними з точки зору відбору респондентів та їх анкетування.

Оптимальною є відібрана за спеціальною процедурою вибірка чисельністю 11000 осіб. За такої кількості респондентів похибка вибірки буде складати $\pm 1\%$, тобто з 95-відсотковою ймовірністю відхилення параметрів вибірки від відповідних параметрів генеральної сукупності не буде перевищувати 1%. Наприклад, якщо 20% опитаних зазначать, що протягом року вони стали жертвами кишенькових крадіжок, то з 95-відсотковою ймовірністю можна стверджувати, що серед всього населення країни зазначеного віку жертвами цього злочину протягом року стали $20 \pm 1\%$, тобто 19–21% осіб. При порівнянні даних по регіонах похибка дорівнюватиме $\pm 5\%$. Вибірка такої чисельності дозволить отримати дані, придатні для зіставлення відповідей на різні запитання між собою та з соціально-демографічними ознаками респондентів, оцінювання ступеня й характеру віктимізації жителів різних регіонів і типів територіальних поселень.

Можливо здійснення опитування за скороченою вибіркою у 1800 респондентів. За такої кількості респондентів похибка вибірки буде складати $\pm 3\%$, тобто з 95-відсотковою ймовірністю відхилення параметрів вибірки від відповідних параметрів генеральної сукупності не буде перевищувати 3%. Така вибірка дозволить отримати репрезентативні дані щодо розподілу відповідей на всі запитання

анкети по країні в цілому, але вони будуть непридатними для зіставлення даних різних регіонів між собою.

На основі аналізу досвіду проведення таких опитувань в інших країнах, здійснення відповідних міжнародних проектів та власного досвіду проведення таких досліджень у м. Києві можна стверджувати, що всеукраїнське віктимологічне опитування має носити моніторинговий характер, тобто здійснюватися з встановленою періодичністю на основі використання постійної вибіркової сукупності та за єдиною анкетною. Оптимальним вважається здійснювати таке опитування раз на рік у січні-березні [3, с.149]. Це дозволить опитати респондентів щодо подій, які відбулися протягом попереднього року і ще досить свіжі у пам'яті. Такі дані будуть найбільш придатними для порівняння з річними показниками державної статистичної звітності злочинності.

Як свідчить накопичений досвід, анкета для проведення всеукраїнського віктимологічного моніторингового опитування має бути досить компактною. Наприклад, анкета, що використовувалась нами у 2005–2010 рр., включала лише 68 запитань. Причому, більшість запитань, зокрема щодо злочинів, від яких постраждали респонденти, та їх звернення з цього приводу до міліції, представлені у вигляді єдиної таблиці. Для порівняння зазначимо, що анкета, яка використовується в США, включає 80 запитань щодо одного респондента, а анкета UNICRI – 182. Передбачається, що відносно невеликий обсяг анкети сприятиме більш активному й зацікавленому ставленню з боку респондентів до опитування та дозволить звести до мінімуму кількість відмов від заповнення анкети.

Запитання анкети мають стосуватися виключно фактів життя самого респондента. Включення до анкети запитань про віктимізацію родичів або знайомих є, на нашу думку, неприпустимим, оскільки в цьому випадку дані опитування стануть непридатними для коректного статистичного аналізу.

Основний блок запитань анкети, має бути спрямований на встановлення респондентів,

які протягом року, що передусе року проведення опитування, постраждали від вчинення щодо них певних злочинів. Ключовим тут є сам перелік таких злочинів. Загальною ознакою є те, що до такого переліку мають включатися тільки злочини, від яких страждає конкретна особа, так звані злочини з потерпілим, і які є найбільш поширеними в країні або регіоні, тобто становлять у сукупності абсолютну більшість всіх зареєстрованих злочинних посягань. Наступним важливим методичним положенням є включення до анкети не тільки назв або визначень злочинів певних видів, які містяться в Особливій частині Кримінального кодексу України, а й їх опису з використанням загальновідомих термінів і пояснюючих прикладів, але з обов'язковим дотриманням логічної та лексичної відповідності власне юридичним формулюванням.

Нами за роки моніторингового експериментального віктимологічного опитування студентів в м. Києві апробований наступний перелік таких видів злочинів:

- 1) замах на життя;
- 2) насильницьке спричинення тяжких тілесних ушкоджень (черепно-мозкові травми, тяжкі переломи, проникаючі поранення черевної порожнини тощо);
- 3) насильницьке спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості та легких тілесних ушкоджень (перелом, численні синці, порізи);
- 4) зґвалтування або спроба зґвалтування;
- 5) розбій – напад із метою заволодіння майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя та здоров'я (із застосуванням вогнепальної або холодної зброї, спричиненням тілесних ушкоджень), або з погрозою застосування такого насильства;
- 6) грабїж – відкрите заволодіння майном (зривання капелюха, вихоплення мобільного телефону) або заволодіння, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я (зв'язування, побиття), чи погрозою застосування такого насильства;
- 7) квартирна крадіжка;

8) крадіжка на дачі (наприклад, речей, інвентарю, продуктів, на садовій ділянці);

9) викрадення автомобіля;

10) кишенькова крадіжка на вулиці, у транспорті;

11) інша крадіжка (речей з автомобіля, грошей або речей за місцем роботи тощо);

12) шахрайство – добровільна передача майна внаслідок введення в оману, передача грошей для придбання речей тощо;

13) хуліганство – бешкетування, поєднане з насильством, спричиненням тілесних ушкоджень, знищенням або пошкодженням майна тощо;

14) вимагання хабара;

15) порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинило тілесні ушкодження середньої тяжкості або більш серйозні наслідки.

Цей перелік злочинів, на нашу думку, в найбільшій мірі відповідає українському кримінальному законодавству та стану злочинності в країні. Зокрема, ці 15 видів посягань склали у 2012 р. понад 68 % усіх зареєстрованих в країні злочинів. У той же час запропонований перелік є досить схожим з переліком з 10 злочинів, який використовувався при здійсненні 5-ої хвили віктимологічних опитувань UNICRI у 2004-2005 рр. [5, с.195]. Різниця полягає в тому, що до переліку UNICRI не включений такі злочини як хуліганство, вимагання хабара і не виділяються 3 види насильницьких злочинів. Натомість в ньому виділені в якості окремих видів злочинів крадіжка з автомобіля, крадіжка мотоцикла, крадіжка велосипеда, автовандалізм та замах на берглері (безуспішне намагання проникнути у приміщення з пошкодженням замків, дверей тощо). Якщо виникне потреба у забезпеченні повної порівнянності результатів всеукраїнських віктимологічних опитувань з опитуваннями UNICRI, то це можна буде зробити шляхом включення всіх видів злочинів, що фігурують в міжнародних опитуваннях, до української анкети із збереженням поряд з цим тих видів злочинів, наявність яких у переліку обумовлена особливостями

нашого кримінального закону та юридичної практики.

Важливо забезпечити в анкеті можливість зафіксувати всі випадки вчинення щодо респондента злочинів певних видів, його звернення або не звернення до органів внутрішніх справ за кожним випадком і ступінь його задоволення розглядом в органах внутрішніх справ такої заяви або заяв.

До анкети можуть бути також включені запитання щодо оцінки населенням стану злочинності, діяльності міліції по боротьбі з нею, ставлення громадян до такої діяльності та ступеня їхньої довіри до міліції. Ці дані становлять інтерес самі по собі як інформація, отримана в результаті незалежного опитування. Але вони також дозволять визначити вплив власного досвіду спілкування опитаних з працівниками міліції з приводу вчинених щодо них злочинів на їх відношення до міліції, ступінь довіри до неї та оцінку її діяльності.

Доцільно також включити до анкети запитання, спрямовані на визначення рівня поінформованості населення про стан злочинності та діяльності міліції по боротьбі з нею, основних каналів отримання населенням такої інформації. Розподіл відповідей на ці запитання дозволяє зіставити оцінки діяльності міліції, зроблені респондентами на основі зовнішньої інформації (телебачення, преса тощо), та оцінки, які сформувався на основі власного досвіду спілкування з працівниками міліції з приводу вчинених щодо них злочинів.

На завершення мають бути запропоновані запитання, що визначають соціально-демографічні ознаки опитаних: стать, вік, сімейний стан, матеріальний стан, рід занять та місце проживання. Така інформація дасть змогу встановити вплив соціально-демографічних ознак на ступінь та характер віктимності населення, його ставлення до злочинності та діяльності міліції по боротьбі з нею.

Дуже важливим є питання організації всеукраїнського віктимологічного опитування населення, зокрема визначення суб'єкта, який має його проводити. Тут можливі наступні варіанти:

– спеціальні робочі групи з працівників місцевих органів внутрішніх справ;

– Управління зв'язків з громадськістю МВС України;

– Державна служба статистики України;

– незалежна професійна соціологічна служба.

Перші два варіанти проведення опитування мають переваги з точки зору їхньої економічності. В обох випадках витрати на проведення опитування обмежуються вартістю виготовлення тиражу бланків анкет. Натомість в них є серйозні недоліки. По-перше, за такої організації опитування буде практично неможливо забезпечити належний рівень репрезентативності даних анкетування. До цього часу навіть в опитуваннях, проведених Управлінням зв'язків з громадськістю МВС України (раніше – ЦГЗ МВС України), вимоги репрезентативності не дотримувалися. По-друге, участь в проведенні опитування представників державного органу, діяльність якого й буде оцінюватися в ході його проведення, ставитиме під сумнів незалежність та об'єктивність отриманих даних і суттєво знижувати їх цінність в очах суспільства. Ці недоліки будуть характерні також для опитування, здійсненого Державною службою статистики України.

З точки зору забезпечення репрезентативності та об'єктивності результатів опитування найбільш доцільним є його здійснення незалежною професійною соціологічною службою. В Україні найбільш відомими та авторитетними професійними соціологічними службами, що реалізують опитування на основі репрезентативної вибірки є:

– Київський міжнародний інститут соціології;

– Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова;

– СОЦИС – Центр соціальних та політичних досліджень;

– Gfk-USM Українські опитування та дослідження ринку;

– TNS-Ukraine.

Орієнтовна вартість опитування, що буде здійснюватися незалежною соціологічною

службою, складатиме для вибірки з 1800 респондентів – 180 тис. грн, для вибірки з 11000 респондентів – 815 тис. грн.

Замовником всеукраїнського віктимологічного моніторингового опитування населення з огляду на його загальнодержавне та суспільне значення має виступати, на нашу думку, Кабінет Міністрів України. Для вибору соціологічної служби, яка буде здійснювати опитування, має проводитися тендер та укладатися договір з його переможцем.

Аналітичний документ за результатами всеукраїнського віктимологічного моніторингового опитування населення доцільно щороку направляти до Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, які здійснюють правоохоронну діяльність, оприлюднювати у засобах масової інформації. Це дозволить сформувати в суспільстві позитивне ставлення до таких опитувань, сформувати у громадян мотивацію до активної участі в них. Масиви даних опитування доцільно також направляти до науково-дослідних установ правоохоронних органів для здійснення поглибленого їх аналізу та контролю за якістю проведення опитування.

Накопичений на сьогоднішній день значний досвід, наявність перевіреної методики та інструментарію робить актуальним завдання запровадження в моніторингового віктимологічного опитування населення в Україні.

Віктимологічне опитування доцільно здійснювати при обов'язковому дотриманні вимог репрезентативності зібраних даних та дотримання правових та організаційних умов, які б забезпечували його незалежність, об'єктивність та доступність для суспільства його результатів.

Запровадження всеукраїнського моніторингового віктимологічного опитування населення дозволить:

- суттєво розширити інформаційну базу аналізу злочинності шляхом доповнення її якісно новою інформацією, яка не зазнає впливу будь-яких зацікавлених державних, політичних або громадських інституцій;

- отримати об'єктивні (за умови дотримання вимог репрезентативності вибірки населення) дані про кількісну розповсюдженість в країні злочинів певних видів, що є придатними для зіставлення з державними статистичними даними щодо цих видів злочинів;

- отримати дані, які будуть придатними для застосування щодо них усіх математико-статистичних методів аналізу та прогнозування. Накопичення даних опитувань за певний період часу дозволить підняти аналіз стану злочинності (віктимізації) на новий рівень, встановити закономірності трансформації цього соціального явища;

- створити важливий канал взаємозв'язку державних органів з населенням, який дозволить отримувати більш об'єктивну оцінку населенням діяльності міліції, визначити недоліки в роботі міліції, які обумовлюють негативне ставлення до неї з боку громадян;

- покращити імідж державних органів серед населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

2. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / Туляков В. О. – Одеса : Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.

3. Доверие милиции и латентная преступность: взгляды украинских и российских исследователей / Ю. А. Свеженцева, В. А. Соболев, И. П. Рущенко, В. И. Дибенко, Е. Е. Тонков. – Х. : Финарт, 2002. – 310 с.

4. Сайт кафедри кримінології, конфліктології та соціології Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Є.А. Дідоренка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/criminology.lg.ua.laboratoriya/html>.

5. Van Dijk Jan. 'Criminal Victimization in International Perspective: Key Findings from the 2004–2005 ICVS and EU ICS / Van Dijk Jan, Van Kesteren John, Smit Paul. Tilburg

University, UNICRI, UNODC, (2007) The | Hague, Ministry of Justice, WODC, 2007. – 293 p.

Кулик О. Г. Методологічні засади всеукраїнського віктимологічного опитування населення / О. Г. Кулик // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 543–548 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13kogvon.pdf>

Містяться пропозиції та рекомендації щодо методологічних засад всеукраїнського віктимологічного опитування населення, зокрема щодо його репрезентативності, особливостей постановки питань та суб'єктів, які мають здійснювати вказане опитування.

***

Кулик А.Г. Основы всеукраинского виктимологического опроса населения

Содержатся предложения и рекомендации относительно методологических основ всеукраинского виктимологического опроса населения, в частности его репрезентативности, особенностей постановки вопросов и субъектов, которые должны осуществлять указанный опрос.

***

Kulik O.G. Methodological Foundations of Ukrainian Population Survey Victimological

Several offers and recommendations, concerning the methodological basis of the Ukrainian victimological opinion poll, in particular, its representativeness, as well as the features of the statement of the issues and subjects, which can carry out this opinion poll, is considered.

Форум права Форум права